

Žarko Muljačić
Zagreb

Sjaj i bijeda 'kladističkog' modela (s posebnim osvrtom na sudbinu 'rodoslovnog stabla' u romanistici)

Autor objašnjava razloge zbog kojih se model 'rodoslovnog stabla' (njem. *Stammbaum*) koji neki, uglavnom anglosaski, autori zovu ne samo *family tree* nego i *cladistic model* (po novoskovanom grecizmu od κλάδος »grana«) pokazao umjereno korisnim samo u retrovertnoj perspektivi (tj. za rekonstrukciju nedokumentiranih 'prajezika', npr. praindoeuropskog i sl.) a nepodobnim, nekorisnim, dapače i štetnim u obratnoj, futurovertnoj perspektivi, tj. u prikazivanju odnosa između jednog uglavnom vrlo dobro poznatog 'prajezika' (tj. latinskoga) i njegovih 'jezika-sinova', 'jezika-unuka' itd. Razlog leži u njegovoj biti: kod 'grananja' se uzima u obzir samo jedan tip odnosa (tj. vertikalni, hijerarhijski odnosi), dok se brojni bočni (lateralni) i poprječni (transverzalni) odnosi između jezika koji 'vise' o ograncima različitih grana istog 'stabla' njime ne mogu vizualno prikazati (što ne znači da takvi odnosi nisu važni). Na žalost se u glavama mnogih lingvista koji su se suviše ropski služili tim modelom, stvorilo uvjerenje da je on realističan pa su stoga neki od njih u stvari falsificirali stvarne odnose romanskih jezika kako bi ih nasilno uklopili u model, umjesto da traže drugi model koji bi stvarnosti bolje odgovarao. A tako nešto nije nikad bilo znak mudrosti niti može biti.

Slavno doba tog modela koincidiralo je s historicizmom koji je u najvećem dijelu 19. st. dominirao u gotovo svim znanostima. Njegove su teškoće postale očite već u doba prevlasti difuzionističkog pravca (teorija valova; geolingvistika), tj. od oko 1870. do oko 1920., i nisu mogle biti uklonjene ni uz pomoć nekih kompromisa u prvim desetljećima strukturalizma (prema shvaćanju W. von Wartburga (1936., 1950., 1967.) koji nije bio strukturalist, bilo je slučajeva, doduše rijetkih, da su se dva romanska jezika spojila u jedan, što je zapravo bilo ravno nijekanju osnovnog učenja modela 'stabla'). Iz sadašnje njegove egzistencijalne krize (Penny, 1996., 838) modelu nema spasa. On je još nekako uspio uz vremensku komponentu integrirati i prostornu, ali nije u stanju integrirati i društvenu, tj. voditi računa o prestižnim izgrađenim 'srednjim' i 'višim' jezicima u svjetlu autorova relativističkog pristupa (usp. Muljačić, 1996b, 1997, 1998a, 1998b, 1999; v. i Muljačić-Haarmann, 1996; ta djela nisu mogla biti dostupna najsnažnijem romanističkom osporavatelju modela, Ralphu Pennyju, 1996., ali pročitano 1993.).

Rad se dijeli u četiri poglavlja: 1. A. Schleicher ili prva značajna afirmacija jedne metafore iz biljnog svijeta u lingvistici; 2. Teorija valova (*Wellentheorie*), 3. 'Rodoslovno stablo' i neke analogne metafore u razdoblju 1920.–1980. (od ranog strukturalizma do zrele sociolingvistike); 4. Od 1980. do danas.

1. August Schleicher ili prva značajna afirmacija jedne metafore iz biljnog svijeta u lingvistici

Način na koji sam formulirao naslov ovog poglavlja upućuje na dvoje: a) da je prije A. Schleichera (1821.–1868.) sasvim sigurno bilo jezikoslovaca koji su upotrebljavali metaforu 'rodoslovno stablo'; b) da porijeklo te metafore ne mora preudicirati da je ona bila najprije upotrijebljena u biologiji (jer je moglo biti i obrnuto čak ako se za čas ispuste iz vida i neke druge znanosti: filologija, točnije onaj njen dio koji je težio k afilijaciji prijepisa s ciljem da se rekonstruira izgubljeni original nekog značajnog književnog djela, i povijest, točnije njena pomoćna disciplina poznata od davnine pod imenom *genealogija*,¹ koja je, da budemo potpuni, nesumnjivo inspirirala sastavljače *pedigreea* komercijalno zanimljivih životinja, u prvom redu pasa i konja (odnosno — na Bliskom istoku — deva).

Oko 150 godina poslije procvata historicizma koji je dominirao u gotovo svim znanostima u Europi i Americi u doba romantizma održana su na Sveučilištu Savezne Države Pennsylvanije (u Philadelphiji) dva znanstvena skupa: simpozij o temi »Biološka metafora izvan biologije« (4.–5. ožujka 1982.) i Interdisciplinarni okrugli stol o kladističkim i drugim grafičkim sistemima za prikazivanje teoretskih odnosa (28.–29. travnja 1983.) na kojima je velik broj znanstvenika i znanstvenica iz raznih struka (povijesti lingvistike, indoeuropeistike, anglistike, klasičnih jezika grčkog i latinskog, filozofije, matematike, paleontologije, paleobotanike, embriologije, entomologije, povijesti biologije i drugih prirodnih znanosti) sudjelovao s referatima. Od tih je, s uvodnim napomenama lingvиста H. M. Hoenigswalda (koji se bavi i antropolingvistikom) i entomologinje L. F. Wiener (1987.), tiskano njih 15 (tj. svi koji su predani na vrijeme). Zbornik *BMCC* izašao je istodobno u dva ne sasvim jednaka izdanja u Londonu (s britanskim) i u Philadelphiji (s američkim pravopisom), što svjedoči o važnosti postignutih rezultata (treba napomenuti da su i neki referati biologa i te kako za nas relevantni; mislim osobito na one biologinja Ruvolo i Wiener). Već se sada može reći da je nebitno koja je znanost koju imitirala i zašto A. Schleicher nema apsolutni primat u lingvistici. Mnogo je značajnije da je postala (još jednom) jasna stranputica u koju su svijesno ili nesvijesno društvene znanosti gurali neki lingvisti koji su se bili oduševili darvinizmom (usp. Schleicher 1863.)². Osnovno je pitanje bilo (i ostalo) da li, s obzirom na to da

1 Kao što je poznato jezikoslovna i biološka 'stabla' sadrže vrste (*species*), rodove (*genera*) itd. a filološka (tzv. *stemma codicum*) i obiteljska jedinice. Kako usporedba prijepisa kao bitan cilj ima rekonstrukciju izvornika (ili barem arhetipa) a usporedba potomaka (točnije dokumenata koji su se u svezi s njima sačuvali) može ali ne mora pomoći u iznalaženju 'osnivača' obitelji koji zanimaju povijest (i pravno-ekonomske beneficije njenih živih članova), nije čudo da se u Philadelphiji 1982–83. (v. niže) nitko nije sjetio da proučava u povijesnoj znanosti analogije s (navodno) biološkom metaforom 'stablo'. Obiteljske genealogije imaju u praksi jedan 'dodatak' (one bilježe sve poznate supruge, ponekad i neudane majke priznatih izvanbračnih potomaka) i 'manjak' (potomci udanih članica obitelji ne bilježe se jer, po svom prezimenu, spadaju u rodoslovlje neke druge obitelji; njihovi muževi spominju se ponekad, prilično neobvezno).

2 To djelce (svega str. 3–31) dostupno je danas u Christmannovoj antologiji (1977., 85–105; s komentarom priređivača, 105–108, ali — iz neshvatljivih razloga — bez table *Stammbaum der indogermanischen Sprachsippe* sa str. 13. Na sreću ga je donio u faksimilu priređivač veoma

treba sačuvati osnovnu dihotomiju (prirodne : društvene znanosti), po kojoj jezici nisu 'organizmi' nego institucije, dakle dio kulture, a ne prirode, metafore koje se tiču živih bića (dakle organizama) mogu (i do koje mjere; uz koje rezerve) biti korisne u jednoj eminentno društvenoj znanosti.

Bio je sretan slučaj da su nemalo nakon objavljivanja *BMCC*, uz dva dosad mi poznata recenzenta koji nisu došli do bitno novih poticaja,³ o cijelom kompleksu pitanja, pokrenutom Schleicherovim rodoslovnim stablom i njegovim neposrednim⁴ i kasnijim kritičarima i 'upotpuniteljima', progovorile tri kompetentne osobe koje su se istakle u engleskoj lingvistici (iako je samo jedna engleskog porijekla): indoeuropeistica Anna Morpurgo Davies (1994.) koja je jedina od ovog troga održala referat u Philadelphiji (1987.), talijanist i povjesničar lingvistike Giulio C. Lepschy (1992., 1994.) i iberoromanist Ralph Penny (1996.). Oni su tako imali prigodu da više od 140 godina poslije Schleicherovih početaka (1850., 1853; usp. Koerner, 1987.) i oko 120 godina poslije prvih primjedbi na model (Schuchardt, 1866.–1868., Schmidt, 1872., Whitney, 1873./1977.), uzimajući u obzir neke kompromisne pokušaje W. von Wartburga i nekih strukturalista te sociolingvističkih intervencija A. Varvara (usp. Ž. Muljačić 1996a, 1997; Varvaro, 1991.) formuliraju *the state of the art* početkom devedesetih godina na tom polju.

Pretpostavljam da su bitna načela 'stabla' poznata svim lingvistima (a ne samo indoeuropeistima)⁵ pa ću se stoga osvrnuti na nebitna iako zanimljiva

skraćenog novog izdanja tog istog teoretskog djelca H. Arens (1969., 259–266; na 'duplerici' str. 264–265). Tu čitamo i. o.: »Die Sprachen sind Naturorganismen, die, ohne vom Willen des Menschen bestimmbar zu sein, entstanden, nach bestimmten Gesetzen wuchsen und sich entwickelten und wiederum altern und absterben« (str. 6 izvornika). — »Das, was Darwin für die Arten der Tiere und Pflanzen geltend macht, gilt nun aber auch, wenigstens in seinen hauptsächlichsten Zügen, für die Organismen der Sprachen« (12). — »Diejenigen Sprachen, die wir... als Arten einer Gattung bezeichnen würden, gelten uns als Töchter einer gemeinsamen Grundsprache, aus welcher sie durch allmähliche Veränderungen hervorgingen. Von Sprachstippen, die uns genau bekannt sind, stellen wir ebenso Stammbäume auf, wie dies Darwin für die Arten von Pflanzen und Tieren versucht hat« (13 ss.). Usp. Muljačić (1997b, § 1).

- 3 Prof. Jindřich Toman (University of Michigan) recenzirao je filadelfijsko izdanje (1989.) posvetivši pritom gotovo tri stranice jednoj digresiji (djelu njemačkog povjesničara i etnografa Karla Gottloba Antona, *Erste Linien eines Versuchs über der alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse*, II, Leipzig, 1783; ²1789.) koje dokazuje da se i u antropologiji i etnografiji »the tree image both in its verbal and pictorial form« (dakle i samo opisno) odavna upotrebljava. Prof. Roger Lass (University of Cape Town) analizirao je (mnogo kraće) londonsko izdanje (1989.) primijetivši, na osnovi dvaju parova germanskih jezika, da treba razlikovati dva tipa 'realnih' sličnosti u razvoju jezika, što će biti relevantno za problematiku našeg § 3.
- 4 Usp. njemački prijevod (1977.) jedne engleske recenzije američkog kritičara W. D. Whitneya (1873.) s komentarom H. H. Christmanna.
- 5 A. De Dominicis (1994c) pregnantno je definirao pojam *genealogia*. Tu čitamo i. o.: »E' il risultato della → ricostruzione dei rapporti di parentela che legano lingue appartenenti alla medesima → famiglia o sottofamiglia. In genere una **g** viene rappresentata graficamente mediante l'albero genealogico (→ teoria dell'albero genealogico), i cui → rami rappresentano altrettanti rapporti di parentela e i nodi sono occupati da gruppi di lingue o da singole lingue. Tale rappresentazione grafica... si ispira al metodo delle scienze naturali e concepisce la linguistica o glottologia come un settore della storia naturale. (...) se due lingue sono 'genetica-

pitanja tko je od koga preuzeo 'stablo' s njegovim 'deblom', 'granama', 'čvorovima' itd. i kojoj znanosti pripada (apsolutni?) primat iako neka od njih još nisu 'definitivno' riješena. U tu su mi svrhu bili korisni uz već spomenute studije i referati R. S. Wellsa (1987.) i W. K. Percivala (1987.) te neki noviji priručnici i naslovi (npr. Bussmann, 1990; DL, 1994; Glück, 1993; HL, 1975; Hoenigswald (1975., 1991.); LG, 1996., te antologija koju je, sa svojim komentarima, objavio prerano umrli romanist H. H. Christmann (1977.)). Napominjem i to da nije važan tehnički modus na koji razni autori u djelima raznih struka objavljuju svoja 'stabla'; s 'deblom' ili 'točkom iskona' dolje (dakle 'uspravna stabla') ili obrnuto (s granama prema dolje) ili bočno (Schleicher, 1863., donosi deblo, tj. *Indogermanische Ursprache* na sredini lijevog ruba stranice, dok se najdalji 'ogranci' nalaze gotovo paralelno poredani uz cijeli desni rub stranice odnosno, kod Arensova skraćenog izdanja (1969.), na duplerici 264–265). Važni su u svakom slučaju odnosi (*tko je komu* 'jezik–sin' ili '–kći'⁶, a irelevantna je

mente imparentate', una di loro è uno sviluppo dell'altra, oppure entrambe lo sono rispetto ad una terza, antecedente, che però può eventualmente anche non essere attestata, cioè documentata da fonti scritte, e perciò sarà postulata nelle sue forme ricostruite. Questo è il caso dell'archetipo delle lingue appartenenti alla famiglia indoeuropea: il proto-indoeuropeo è infatti una lingua non attestata, le cui forme sono ricostruibili a partire dalle lingue da essa derivate e dotate di documentazione scritta. Tuttavia, anche nel caso in cui la lingua antecedente sia attestata, può accadere di dover postulare singole forme ricostruite su base esclusivamente comparativa. In ambito romanistico si può citare il lat. volg. **carōnia* (da *caro*, *carnis* 'carne'), forma non documentata ma solo ricostruita a partire da it. *carogna*, fr. *charogne*, prov. *caronha*, spagn. *carroña*. La *g* di una lingua è quindi la ricostruzione della sua → famiglia (lingua da cui essa ha origine e le sue lingue sorelle, cioè aventi medesima origine).«

- 6 Variranje u rodu (m. — ž.) obično je u svezi s gram. rodnom koji ima u nekom jeziku riječ koja znači »jezik«, npr. *die Sprache, Tochttersprachen*, ali nikako, u ovom sektoru, *Muttersprache*, jer ta složenica znači »materinji jezik«, nego *Ursprache* (ili: *Grundsprache*, pogotovo ako je 'drugog reda', dakle ne *Indogerm.*) i *Schwestersprachen*. Talijanska terminologija je ovdje mnogo bogatija jer razlikuje *madre lingua* (ili *lingua madre*) »prajezik« od *lingua materna*. Zašto u engleskome, koji je odavna prestao razlikovati imenice po gram. rodu, susrećemo *daughter languages* »bratski jezici«, nije odmah jasno. Možda stoga što je imenica *tongue* (koja danas znači samo »jezik« kao anatomski pojam, usp. njem. *Zunge* koji je imao istu semantičku sudbinu) bila nekoć ženskog roda prije nego je zamijenjena francuzizmom *language* (koji je nekoć bio muškog roda). U ovoj nas je pojedinosti Wells (1987., 45–49) razočarao: govori o svim potpitanjima biološke metafore u jezikoslovlju od Andreasa Jägera (god. 1686.) dalje, pita se zašto se govori da su jezici »joung, flourishing, past their prime, moribund«, da su dosegli »stage of virility« (!) i sl., ali nema traga o jezičnim »conception, gestation, puberty, menopause«. To što se svuda govori o *materinjem*, a ne o *očinjem* jeziku ima, kako mi se čini, neki drugi, nemetaforički, rekao bih metonimijski razlog: sasvim mala djeca provodila su u patrijarhalnim društvima najviše vremena s majkom pa su tako prvenstveno od nje naučila govoriti svojim jezikom. Što se tiče slavnog Schleicherova stabla, na njemu današnji čitatelji primjećuju nekoliko njima teško shvatljivih neujednačenosti, nedorečenosti i odsutnosti. Ono sadrži devet obitelji od kojih dvije 'jednočlane' (grčki; albanski) a nedostaje mu već tada dobro poznati armenski (možda se S. dvoumio zaslužuje li taj jezik posebnu granu pa ga je ubrojio u iransku obitelj). Nije čudo što tu nedostaju obitelji čija opstojnost tada nije bila nikomu poznata i koje su otkrivene tek početkom (anatolska čiji je najpoznatiji član hetitski; toharska) odnosno krajem 20. stoljeća (mislim na dardsku obitelj, njem. *Dardisch*; usp. Glück, 1993., 118–119, od koje Bussmann, ²1990., 898, karta 7, bojažljivo spominje samo nuristanski pošto se na str. 157 nije mogla odlučiti da li petnaestak 'indo–iranskih' jezika, od kojih je najvažniji kašmirski, pripada indijskoj ili iranskoj obitelji).

odabrana perspektiva i dužina 'grana' (usp. suvremene planove podzemnih željeznica koji ne podliježu 'mitu vertikalnosti' jer sadrže i retikularne podatke (bitno je da se, npr., stanica Y nalazi između stanica X i Z i, ako je u njoj križanje, i između V i W, a nije važno jesu li dijelovi linije koji ih dijele jednake dužine ni pravocrtni). Bitna u modelu stabla jest za C. Grassija (1997., 33-37), vremenska komponenta⁷. Dimenzija prostora kao drugi 'motor' jezičnog razvoja bit će u središtu teorije i prakse teorije valova (njem. *Wellentheorie*) i geografske lingvistike zvane kraće *geolingvistika* (v. pogl. 2) koje će se baviti i izražajnom slobodom povijesnih govornih subjekata i njihovih zajednica. Treći 'motor' jezičnog razvoja otkrit će u međuovisnosti jezičnih i društvenih struktura suvremena sociolingvistika u svojoj zreloj fazi, što će dovesti do definitivne egzistencijalne krize ('bijede') nekoć slavnog i još donedavna respektabilnog modela kojim se bavimo.

S obzirom na to da brojni tek nedavno otkriveni podaci o ulozi 'stabla' u raznim znanstvenim disciplinama u doba vrhunca historicizma u Europi i Americi nisu bitni za povijest lingvističke misli, možemo ih već sada spomenuti u bilješkama. Ipak neće biti na odmet reći što je A. Schleicher znao o prirodnim znanostima⁸, koji su lingvisti prije njega upotrebljavali model 'stabla' za

Također je jasno zašto tu nema nekoliko izumrlih jezika bez tekstova (tzv. *Restsprachen* od kojih je sačuvano svega nekoliko glosa i onomastičkih tragova), kao što su sigurno indoeuropski idiomi ilirski i trački i možebitno indoeuropski, npr. ligurski (za koji danas većina istraživača drži da nije bio takav) i retski. Odsutnost ilirskoga na Schleicherovu stablu povećala je rang albanskoga izjednačivši ga, samo grafički, s rangom tzv. *italische Grundsprache* (čiju će opstojnost G. Devoto demantirati učenjem o sekundarnom približavanju starolatinske i italske obitelji tek u novoj apeninskoj domovini) što pokazuje, ukoliko je takav 'dokaz' uopće još potreban, koji je primarni cilj svih pa i toga stabla, tj. rekonstrukcija (ovdje) relativno malog broja »osnovnih jezika« (njem. *Grundsprachen*) koji su logički svrstani na 2, 3 ili čak 4 vremenske stepenice, kako bi se, uspoređivanjem svih tih *Grundsprachen* (nabrojio sam ih 13 imenovanih i jednu, iz koje su navodno proizašli grčki i albanski, bezimenu) rekonstruirao ie. prajezik.

7 Iako se službeno ne zna, tko je od tri suautora knjige potpisao to poglavlje, sigurno je to bio C. Grassi. On tvrdi: »Con questa teoria, che è in consonanza con l'orientamento darwinistico delle scienze naturali dell'epoca, si consacra dunque l'idea che il linguaggio vive come organismo a sé, avulso dai parlanti che se ne servono, con una propria natura e una propria capacità di sviluppo, che ha come unico motore il tempo... Poiché quello che interessava alla ricostruzione era stabilire regole assolute, le fasi ricostruite risultavano irrealisticamente unitarie e depurate da ogni traccia di *variabilità interna* o di *interferenza esterna*« (Grassi et al., 1997., 35). G. ističe klasični primjer rasprostranjenosti leksema koji označavaju »oganj« (stariji, muškog roda, nalazimo u sanskritu (*agnih*), litvanskom (*ugnis*), latinskom (*ignis*) itd., a mladi srednjeg roda, tj. refleksu tipa **pūr*, u germanskim jezicima (usp. suvremene likove: *Feuer*, *fiere*), grčkom, irskom, italičkom, hetitskom, armenskom itd.) koje *Stammbaumtheorie* ne zna objasniti: »Per questo motivo,... all'immagine dell'albero genealogico si sostituì quella delle aree di continuità geografica in età preistorica e la *considerazione spaziale* si affiancò a quella *temporale* nella ricostruzione e nell'interpretazione storica dei fatti linguistici« (ib., 35). Time je nagovijestio domete, ali i granice djelovanja teorije valova i geolingvistike pri čemu je zabravio nešto bitno, tj. da prva sadrži osim metafore valova i metaforu kose ravnine (njem. *schiefe Ebene*) koju će kasnije upotrijebiti u »geološkom ruhu« H. Lüdtker i, u ruhu atomske fizike (privlačenje i odbijanje koje stvara tzv. *field of force* pod vodstvom standardnog jezika), Ž. Muljačić. V. pogl. 2.

8 Koerner (1987.) ponavlja poznato, tj. da je A. Schleicher od oca liječnika dobio rano solidna znanja iz prirodnih znanosti, da mu je botanika bila hobi i da je po savjetu svog jenskog ko-

razne ciljeve⁹, u kom je smislu Franz Bopp (1791.–1867.) upotrebljavao termine *organisch*, *Organ* i *Organismus*¹⁰, što je Ch. Darwin (1809.–1882.) znao o učenju Jakoba Grimma (1785.–1863.)¹¹ i jesu li učenja korifeja tekstualne filologije i egdotike Karla Lachmanna (1793.–1851.) i Friedricha Ritschla (1806.–1876.) mogla pridonijeti 'uspjehu' *Stammbauma* kod A. Schleichera¹².

2. Teorija valova (njem. *Wellentheorie*)

Dok je starija historiografija lingvističke misli trošila nerazmjerno mnogo prostora da dokaže da je, od dvojice Schleicherovih nekadašnjih slušača a kasnije sveuč. profesora, Hugo Schuchardt (1842.–1927.) bio mnogo genijalniji nego njegov kolega sa studija u Bonnu Johannes Schmidt (1843.–1901.) i da je Schmidtovo najvažnije djelo (1872.) mnogo manje originalno negoli se obično tvrdi (usp. Iordan, 1967., 77–85; Tagliavini, 1973., prema tal. 5. izd., 15 ss.), noviji su povjesničari stavili težište na usporedbu osnovnih tekstova dvaju smjerova i došli do zaključaka koji se dosta razilaze.

Prema jednima, nova teorija ne sadrži ništa bitno novo i samo kompletira staru jer promatra razvoj jezika iz druge perspektive¹³. Prema drugim autori-

lege, Ernsta Haeckela, pročitao malo nakon izlaska Darwinov *opus magnum* (1859.). Iz kronoloških razloga nije ga mogao poznavati u svojim ranim djelima iz čega proizlazi da tada još nije bio darvinist, već preddarvinistički evolucionist.

- 9 G. C. Lepschy (1992., 3) drži da je prvo 'stablo' upotrijebio zaboravljeni njemački stručnjak za azijske jezike J. Klaproth (1823.), dok R. Penny (1996., 828) prihvaća Wellsov podatak (1987.) po kome ta čast pripada Rasmusu Rasku koji je u jednom neobjavljenom spisu iz 1819. 'organizirao' »la subfamilia indoeuropea entonces llamada grupo tráciano en forma de árbol genealógico«. O još starijim upotrebama metafore usp. Percival (1987., passim).
- 10 Nasuprot mišljenju A. Morpurgo Davies (1987.) R. S. Wells (1987., 56–58) donosi da F. Bopp nije smatrao jezike organizmima (iako je ponekad znao usporediti riječi s organima) a to što je ocijenio da su suvremeni ie. jezici dekadentni u odnosu na svoj prajezik, dokazuje da se njegovo rezoniranje odvijalo po dihotomiji: *bolje* — *gore* (tj. da je bio tzv. primitivist; bilo je »progresivista« koji su držali da su suvremeni ie. jezici bolji i savršeniji), a ne po trijadi: *rast* — *cvat* — *dekadencija* koja ima 'vrh' (a samo 'akmenističke' teorije potječu iz biologije).
- 11 Penny (1996., 828) prenosi iz jedne recentne biografije podatak da je Hensleigh Wedgwood, inače odvijetak poznate engleske keramičarske obitelji, koji je 1833. god. objavio zapaženu recenziju o poznatoj germanističkoj monografiji J. Grimma *Deutsche Grammatik*, bio prvi Darwinov rođak i da je on s njim razgovarao o povijesnoj lingvistici malo nakon što se Ch. Darwin vratio sa svog čuvenog putovanja po Južnoj Americi i Pacifiku, tj. nakon 1839. god.
- 12 Koerner (1987., 111) misli da se Hoenigswaldovo mišljenje (1963., 5) po kome bi Schleicher svom profesor Ritschlu, od kojega je naučio »the establishment of stemmata depicting the relationship of manuscripts and their possible descent from a common source«, dugovao »the family-tree idea« zasad ne može prihvatiti »since Schleicher never referred to the analog«, tim više što S. nije nikad radio dijagram s pretpostavljenim »izvornikom« na vrhu, od kojega se prijepisi granaju prema dolje, kako su uvijek prakticirali Lachmann, Ritschl i korifeji filološke škole njegova doba.
- 13 Tako npr. Pulgram (1953.), bogato citiran od Goebela (1983., 40–41) i H. Güntert — A. Scherer, ²1956, citirani u HL (1975., 461, s. v. *Stammbaumtheorie*) i od Goebela (*op. cit.*, 40). Po njima postoji svojevrstni komplementarni paralelizam između dvaju modela od kojih je stariji (zbog svog uzdužnog presjeka, njem. *Längsschnitt*) u biti dijakroničan, a mladi (zbog poprječnog presjeka, njem. *Querschnitt*) izrazito sinkroničan (naravno ne u današnjoj ravni, nego u nekoj ravni iz prošlosti). Slične kompromisne ocjene izrazili su rječnikom svoje epohe mladogramatičarski komparatisti, usp. Morpurgo Davies (1994., 282–284) koja primjećuje usput da je ne uvijek kontroverzna usporedba dvaju modela otvorila već oko 1880. diskusiju o nekim

ma novi model negira stari, s čime se slažem. Do različita vrednovanja došlo je, po mom mišljenju, i zbog toga što su neki povjesničari lingvističke misli ispostavili iz vida jednu drugu metaforu koju je J. Schmidt lansirao u istom djelu i koju zove *schiefe Ebene* »kosa ravan«. To ime nije suviše sretno jer pravi aluziju na silu težu, s kojom metafora nema veze. Schmidt je njome kanio vizualizirati prekid jezičnog kontinuiteta koji nastaje u prostoru u kojemu se desila agresija. Pritom je manje mislio na fizičko uništenje ili prisilnu (ili dobrovoljnu) seobu govornih subjekata pobijedene zajednice koliko na tlačenje njihova jezika i eventualnu zamjenu tog jezika pobjedničkim jezikom¹⁴. Danas znamo da ugroženi jezici u prvoj fazi svoje dekadencije bivaju istisnuti iz nekih tekstualnih sorta čime se snizuje njihov rang na hegemonijskoj ljestvici ('viši' jezici postaju 'srednji' a, ako se ugnjetavanje nastavi, 'srednji' jezici postaju 'niži'; u oba su slučaja podčinjeni nekom »stranom« jeziku pod čiji su metaforički

pitanjima koja su indoeuropeisti (od kojih su samo rijetki bili i romanisti) dotada izbjegavali, tj. »la distinzione tra lingua e dialetto, l'esistenza di lingue unitarie, le possibilità che l'indoeuropeo ricostruito fosse una di esse (u što J. Schmidt nije vjerovao, op. Ž. M., usp. Arens, 1969., 304 ss.), la probabilità che condizioni strutturali simili potessero condurre a cambiamenti simili ma indipendenti, la tipologia del cambiamento in generale, ecc.« (284). Nakon euforije po kojoj je sve izgledalo jasno i lijepo, spoznalo se da je to »uvjerenje« bilo previše lijepo da bi bilo istinito, i skepse su prerasle u sumnje, a one su dovele do preispitivanja i traženja novih modela i novih fakata. Taj heuristički proces koji traje već gotovo 130 godina sazeo je H. Arens sentencom: »Non liquet« (1969., 304).

- 14 Najkoncizniji recentni prikaz teorije valova dala je Stefania Giannini (1994c). On je daleko od svakog kompromisa kao uostalom i Schmidt, 1872., od koga H. Arens, 1969., 304–311, objavljuje skraćeno izdanje. Iz njega prenosim centralni odlomak ne mijenjajući autorov pravopis (koji se ne samo po upotrebi malog slova na početku imenica razlikuje od suvremenog). Tu čitamo i. o.: »Wollen wir nun die verwantschaftsverhältnisse der idg. sprachen in einem bilde darstellen, welches die entstehung irer verschidenheiten veranschaulicht, so müssen wir die idee des stammbaumes gänzlich aufgeben. Ich möchte an seine stelle das bild der welle setzen, welche sich in concentrischen, mit der entfernung vom mittelpunkte immer schwächer werdenden ringen ausbreitet. Dass unser sprachgebiet keinen kreis bildet, sondern höchstens einen kreissector, dass die ursprünglichste sprache nicht im mittelpunkte, sondern an dem einen ende des gebietes ligt, tut nichts zur sache (N. B. Schmidt je držao da se ie. pradomovina nalazila u Indiji koja zemljopisno predstavlja istočni fokus ozemlja u obliku nepravilne elipse koje se u starom vijeku protezalo do europske atlantske obale, op. Ž. M.). Mir scheint auch das bild einer schiefen, vom sanskrit zum keltischen in ununterbrochener linie geneigten ebene nicht unpassend. Sprachgrenzen innerhalb dises gebietes gab es ursprünglich nicht, zwei von einander beliebig weit entfernte dialekte des selben A und X waren durch continuierliche varietäten B, C, D usw. mit einander vermittelt. Die entstehung der sprachgrenzen oder, um im bilde zu bleiben, die umwandelung der schiefen ebene in eine treppe stelle ich mir so vor, dass ein geschlecht oder ein stamm, welcher z. b. die varietät F sprach, durch politische, religiöse, sociale oder sonstige verhältnisse ein Übergewicht über seine nächste umgebung gewann. Dadurch wurden die zunächst ligenden sprachvarietäten G, H, I, K nach der einen, E, D, C nach der anderen seite hin von F unterdrückt und von F ersetzt. Nachdem dis geschehen war, grenzte F auf der einen seite unmittelbar an B, auf der andern unmittelbar an L... Damit war zwischen F und B einerseits, zwischen F und L andererseits eine scharfe sprachgrenze gezogen, eine stufe an die stelle der schiefen ebene getreten« (Arens, 1969., 308–309). Slijedi par primjera: atički je potisnuo druge grčke dijalekte, jezik Rima prignječio je ostale italske dijalekte, suvremeni će novovisokonjemački u skorij budućnosti možda uništiti svoje dijalekte. Ovdje bi se moglo dodati da je slično itekako moguće između jakih standardnih jezika i njihove »braće« ne samo iz iste nego i iz drugih obitelji. Usp. Muljačić–Haarmann 1996., 639, Muljačić (1996a.) passim, osobito str. 100 ss.

»krov« došli. Teoriju valova možemo zvati i *undulatorna* (ili: *difuzionistička*) teorija. Ona nije bila zamišljena za 'jednokratnu upotrebu', tj. za vizualiziranje procesa koji su se desili neposredno prije pretvaranja ie. dijalekata u 'samo-stalne' prajezike; može se korisno upotrijebiti i u svim analognim situacijama, npr. u onima u ranom srednjem vijeku na širokim prostranstvima buduće tzv. Zapadne Romanije kad se sonorizacija intervokalnih suglasnika iz 'progresivnog' latiniteta u zoni kojom su dominirali Lugudunum (Lyon) i Tolosa (Toulouse) širila prema Jugu, čak i preko Pirinejskog gorja. Y. Malkiel (1983.) ne će, po mom mišljenju, imati pravo kad u toj iradijaciji traži potvrdu za neki navodni 'treći model' koji navodno prevladava genealoško–difuzionističku dihotomiju.

Neke interpretacije djelovanja inovacija koje se šire u prostoru u obliku sve sporijih valova ne donose ništa novo; one su truističke¹⁵. Druge se ne zadovoljavaju Schmidtovim metaforama i posežu za novima, geološkog (H. Lüdtke, 1995.)¹⁶ ili fizikalnog porijekla (Ž. Muljačić, 1989.)¹⁷. Velika novina na koju je usput upozorio J. Schmidt nagovještuje neke teme koje će u potpunosti razviti oko sto godina kasnije sociolingvistika. Mislim na kritiku mišljenja da novi jezici mogu nastati samo cijepanjem 'jezika–oca' na dva (ili više) jezika kako je naučavala teorija 'rodoslovnog stabla' koja nije dopuštala nikakve konvergenције¹⁸. A upravo hegemonizacija jezika pobijedenih ili na drugi način minorizi-

- 15 Bussmann (1990., 845) uzima u obzir samo »räumlich und/oder zeitlich benachbarte Sprachvarietäten« ne spominjući one čiji su se govorni subjekti odselili, a pogotovo ne one kojih se subjekti nisu odselili, ali su one bile transfunkcionalizirane.
- 16 S. Giannini (1994c, 718) ne zaboravlja spomenuti »l'indubitabile maggiore affinità che unisce lingue parlate su territori limitrofi rispetto a lingue che si trovano *ormai* (podcrtao Ž. M.) a grandi distanze geografiche«. Talijanska lingvistika u nastavku slobodno prevodi Schmidtovo prikazivanje djelovanja druge metafore: »Quando una tribù conquista una certa supremazia sulle altre, la varietà linguistica da essa parlata soppianta le varietà limitrofe, rompendo la continuità territoriale che normalmente caratterizza la differenziazione linguistica.« Kako se vidi, nagli (njem. *abrupt*) i blagi prijelazi između raznih idioma nisu isključivo dobro starijeg odnosno novijeg modela (posljednji se sastoji od dviju metafora od kojih prva ističe kontinuitet a druga diskontinuitet do koga je došlo agresijom ali koji će 'olabaviti' ako se ništa suprotno ne desi, u toku vremena, čak i između jezika iz potpuno različitih obitelji).
- 17 V. sad Muljačić–Haarmann (1996., 639): »On se souviendra que F. de Saussure (*Cours de linguistique générale*, quatrième partie, II, 2) a constaté que le continuum linguistique pouvait être détruit »quand un idiome naturel subit l'influence d'une langue littéraire« (267). En d'autres mots, un »dialecte privilégié« qui prend en main son propre 'champ de force' (cf. Muljačić 1989) dépasse les contraintes du continuum et modifie les distances dans les deux sens: Il en résulte la chaîne évolutive suivante: amélioration du status politique et social d'un idiome, déclenchement du processus d'élaboration, diminution de la distance intralinguistique et augmentation de la distance interlinguistique (face à l'extérieur), réduction de l'hétérogénéité interne, réaménagement de l'idiome en question, et ainsi de suite«. Pri tom se misli na međuovisnost privlačenja (atrakcije) prema središtu (konkretnom standardnom jeziku) i odbijanja (repulsije) između inače vrlo sličnih najperiferijih dijalekata dvaju standardnih jezika u dodiru i sukobu (što potvrđuje mišljenje da nema spajanja bez razdvajanja i, obratno).
- 18 Usp. Morpurgo Davies (1994., 282–283) koja ovako definira načela na kojima počiva Schleicherovo 'stablo'. »a) le lingue o dialetti sono unità autonome, facilmente identificabili; b) dopo che una lingua si è divisa in due, non si postula normalmente alcun contatto ulteriore tra le due comunità linguistiche separate; c) lingue imparentate tra loro possono progressivamente divergere, *mai* (podcrtao Ž. M.) convergere; d) per stabilire se due lingue appartengono allo stesso ramo, bisogna concentrare l'attenzione sulle innovazioni che esse possiedono in comune, piuttosto che sui tratti da esse ereditati«. Ona pregnantno sažima teškoće tog modela: »Da tempo si era notato, tuttavia, che lingue e dialetti avevano confini tutt'altro che definiti, e che

ranih naroda pokazuje da se takvi jezici (jedan, dva ili više njih) mogu stopiti pod 'vodstvom' nekog drugog jezika u jezik ne samo druge 'arhitekture' nego i drugačijeg dijalektalnog sastava.

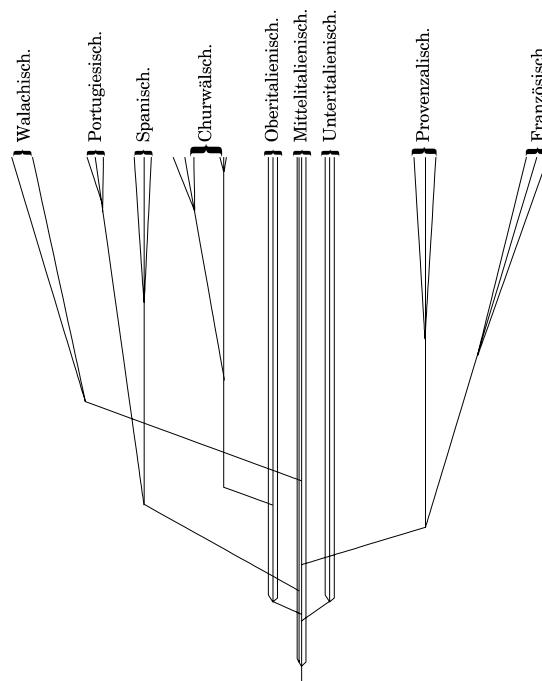
3. 'Rodoslovno stablo' i neke analogne metafore u razdoblju 1920.–1980. (od ranog strukturalizma do zrele sociolingvistike)

Ako ostavimo po strani jedan pomalo čudni pokušaj H. Schuchardta (1866.–1868.), koji je vodio računa samo o vokalizmu u samo sedam tada priznatih romanskih jezika i koji je vizualno više sličio stabljici najveće monokotiledonske biljke (bambusa) nego 'klasičnim' stablima dvosupnica (npr. hrasta)¹⁹, i

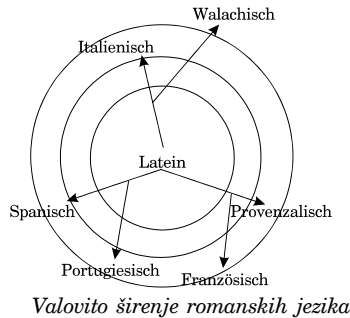
le lingue continuavano ad influenzarsi a vicenda, fossero o no imparentate (...). Inoltre, se si assumevano le innovazioni comuni come criterio per identificare le varie forme di ramificazione (due lingue che condividono la stessa innovazione appartengono allo stesso ramo), il problema era che la maggior parte delle lingue possedevano innovazioni (diverse) in comune con molte altre lingue, e soprattutto con quelle geograficamente confinanti (...): il latino, che nella visione tradizionale apparteneva ad un ramo greco-italico, aveva anche varie caratteristiche in comune con il celtico, mentre il greco aveva dei tratti in comune con le lingue asiatiche e il celtico con il germanico«. O početku diskusije o nekim temama koje su lingvisti dotada izbjegavali citirao sam istu autoricu u bilj. 13. V. sad i Argente (1998., 2–3).

- 19 Usp. Schuchardt (1866.), I, 81–83, 93–94, s dopunama u Id. (1868.), III, 32–34, 41. S obzirom na to da je likovni materijal ('romansko stablo' na str. 84 koje sadrži sedam jezika, i tri koncentrična kruga s latinskim u sredini i sa po tri romanska jezika u drugom i trećem krugu na str. 94) iz tog djela slabo poznat, dobro je da se ovdje ponovno objavi.

'Rodoslovno stablo' romanskih jezika

samo riječima opisane razgrambe (tj. takve ramifikacije koje nisu grafički vizualizirane kao što su serije od 9 do 10 romanskih jezika koje je predložio W. Meyer-Lübke)²⁰, prva se prava stabla romanskih jezika (tj. takva koja ne sliče na grmove, čije sve grane proizlaze izravno i bez daljeg grananja iz veoma niskog 'debla') pojavljuju tek od 1934. dalje. Autori su im sjevernoamerički romanisti G. L. Trager (1934.)²¹ i R. A. Hall Jr. (1950; 1974; 1976.)²², Talijani A.

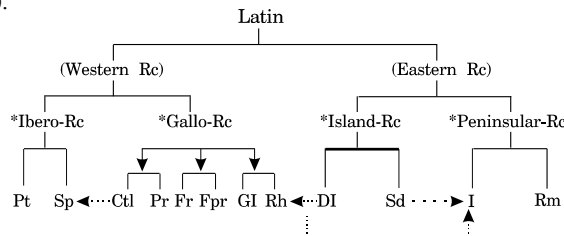

Historiografska su djela, naprotiv, bezbroj puta objavila S. stav iz 1868. (III, 34) kojim on, četiri godine prije J. Schmidta, iskazuje jasne undulatorne stavove: »Denken wir uns die Sprache in ihrer Einheit als ein Gewässer mit glattem Spiegel; in Bewegung gesetzt wird dasselbe dadurch, dass an verschiedenen Stellen desselben sich Wellencentra bilden, deren Systeme, je nach der Intensität der treibenden Kraft, von grösserem oder geringerem Umfange, sich durchkreuzen. — Bis jetzt sind wir noch nicht im Besitze eines genügenden Materials, um Untersuchungen über die romanischen Dialekte nach dieser Richtung hin anstellen zu können; es fehlt uns nicht an Proben der ausgeprägten, wohl aber der übergangsbildenden Typen. Biondelli's Werk über die gallo-italischen Dialekte kommt unseren Anforderungen noch am nächsten.«

20 Usp. Meyer-Lübke (1920., 17) gdje se ponavlja popis iz prvog izdanja istog djela (1901.) »od istoka prema zapadu«, tj.: 1. Rumänisch, 2. Dalmatisch, 3. Rätoromanisch, 4. Italienisch, 5. Sardisch, 6. Provençalisch, 7. Französisch, 8. Spanisch, 9. Portugiesisch. Kasnije (nakon 1925.) ovaj veliki romanist priznao je status jezika i katalonskomu.

21 Trager (1934., 136) prije priložena 'stabla' dopušta mogućnost da su dvije velike skupine (koje on zove: *Western Romanic* i *Eastern Romanic*; začudno ne upotrebljava tu lik *Romance* koji figurira u naslovu studije) i njihove grane (2 + 2) možda samo »paralelne ili identične razvojne linije, a ne konkretni vulgarnolatinski ili ranoromanski dijalekti«.

Zanimljivo je da podskupina nazvana *Island Romanic* ujedinjuje stotinama kilometara daleke jezike dalmatski i sardski (vjerojatno samo na osnovi jedne jedine, i to konzervativne, a ne inovativne izoglose, tj. očuvanja velarnog izgovora fonema /k/, /g/ pred prednjim vokalima, što ne vrijedi za cijeli dalmatski). Tri dvočlane potpodskupine podskupine *Gallo-Romanic* nemaju imena. Kao što je vidno, četiri 'mala' jezika, i to dva, po Trageru, galoromanska (katalonski i retoromanski) i oba inzularna imaju 'posebne veze' s određenim susjednim jezicima iz drugih podgrupa ('veza' dalmatskoga s retoromanskim/furlanskim, za koju se zalagao P. Merlo, odavna je pobijena).

Monteverdi (1951.)²³ i C. Tagliavini (1973.)²⁴, Švicarac W. von Wartburg (1936. i d.)²⁵, Nijemac H. Lausberg (1956.)²⁶ i Francuz/Okcitanac P. Bec (1971.)²⁷. Ni jedno 'stablo' europskih autora nije grafički vizualizirano, no moglo bi se bez muke nacrtati prema podacima koje sadrže njihovi popratni opisi.

Epoha u kojoj su nastala ta eksplicitna ili samo implicitna 'stabla' bitno se razlikuje od one u kojoj su se pojavila 'stabla' ie. obitelji iz dvaju razloga. Od tridesetih godina našeg stoljeća (cfr. H. Pedersen 1931.) pojavila se nada da bi se uspoređivanjem rodoslovnih 'stabala' indoeuropske, semitske, hamitske, uralске, altajske, kartvelske i još nekih obitelji mogao rekonstruirati barem djelomice prajezik tzv. nostratičke 'superobitelji' (neki lingvisti više vole termin *phylum*) (kojoj su navodno pripadali jezici svih bijelih i mnogih zapadnoazij-

- 22 Te se tri verzije međusobno dosta razlikuju, osobito druga u odnosu na prvu. Svima je zajednički veliki broj tzv. među-prajezika: Tako npr. Hall (1976.) crta čak 31 takav 'prajezik' kojima nasuprot stoje skupine (16 njih) dijalekata romanskih jezika i, bez takvog naziva, samo tri 'jezika': dalmatski, mozarapski i *Albanian borrowings* (!).
- 23 Monteverdi (1952., 80) dijeli 12 romanskih jezika u 4 veleprostora (*grandi spazi o domini*): Dako-iliro-romanski: rumunjski, dalmatski; Italo-romanski: retoromanski (*ladino*), gornjotalijanski (*alto-italiano*), talijanski, sardski; Galo-romanski: francuski, frankoprovansalski, provansalski, Ibero-romanski: katalonski, španjolski, portugijski.
- 24 Tagliavini (1973., 279), koji slijedi 6. tal. izdanje iz 1972., dopušta da se 4 vitičaste zgrade dvaput 'preklope' kako bi upozorio da dva jezika imaju posebne veze (uobičajeni naziv za takve je *lingua-puente*) i to (po njemu iskonski italomanski) dalmatski s rumunjskim te (po njemu iskonski galoromanski) katalonski sa španjolskim. Popis je inače gotovo identičan s Monteverdijevim (nedostaje samo tzv. *alto-italiano*; uz *Provansalski* nalazi se dodatak »(i *Gaskonjski*)«.
- 25 Wartburg (1950. /1967.) operira s tri jedinice u Romaniji početkom 3. st. (Zapadna Romanija, Istočna Romanija i Sardski, koji je tada obuhvaćao i Korzički, v. karta 9). *La Romania actuelle* (karta 10) sastoji se od šest jedinica (imena prvih triju: *Ibéroroman*, *Galloroman* i *Rhetoroman* duguju se dominantnim supstratima; ostale tri nose imena jezika: *Italien*, *Sarde*, *Roumain*). Tu nedostaje dalmatski koji je 1898. 'izumro' (v. karta 10 na kojoj se ocrtava deset romanskih jezika s obzirom na to da je vrlo sitnim crticama obilježena crta *La Spezia — Rimini* zaslugom Langobarda olabavljena a nakon uspjele ekspanzije firentinskoga prevladana; dosta je pomisliti kako je jedno tipično galoromansko obilježje, tj. finalni veoma važni morfem — *s*, nestalo prije oko osam stoljeća iz gotovo svih idioma na sjeveru Italije s izuzetkom tzv. retoromanskih).
- 26 Lausberg (1956.), I, 16 ss. priznaje, uključujući izumrli dalmatski, deset romanskih jezika. Za stanje u prošlosti prihvaća Wartburgovu trojnu podjelu (I, 68–70) s time da se od nje u nekim pojedinostima razlikuje. Prema Lausbergu Zapadna se Romanija dijeli u dva prostora (*Teilräume*) od kojih prvi ima središte u *Gallia Narbonensis* i obuhvaća osim Južne Galije (tj. oze mlja okcitanskog i gaskonjskog) i cijelu Iberoromaniju, dok drugi ima središte u Lugudunumu (*Lyon*) i obuhvaća, osim cijele Središnje i Sjeverne Galije (*Gallia Lugudunensis* i *Gallia Belgica*), romanizirana područja u Alpama i u predalpskim zemljama, dakle i cijelu Sjevernu Italiju.
- 27 Bec (1971.), II, 472–473, polazi od četiriju velikih skupina (po dvije u svakoj Romaniji). Nazivi zapadnoromanskih skupina 'obogaćeni su' dvama suprotstavljenim latinskim sintagmama. Imamo dakle: 1. *Gallo-roman* (*lato sensu*) i 2. *Ibero-roman* (*stricto sensu*). Ti mu dodaci omogućuju da u galoromanski uključi i katalonski te *Gallo-roman* 'italien' (*ou cisalpin*), koji dijeli na tzv. *rhéto-frioulan* i *gallo-italien*, odnosno da iz iberoromanskoga izdvoji katalonski. Za dalmatski (koji je po njemu drugi član balkanoromanske skupine) dopušta mogućnost da tvori autonomnu iliromansku skupinu. Prostor mi ne dopušta da se osvrnem na klasifikaciju M. Iliescu (1989.) i njenu definitivnu verziju (Iliescu 1998.).

skih žutih naroda)²⁸, tj. nostratski. Na taj je način ie. problematika redimensionirana i povezana s jednom davnom cjelinom iz daleke prošlosti (oko 7.000 god. prije Krista). S druge je strane cijeli model doveden u pitanje, po nekima čak i razgolićen u svojoj lažnosti, kad je N. S. Trubetzkoy (1939.)²⁹ u jednom postumno tiskanom članku objavio ništa manje nego da nekog *homogenog* ie. prajezika nije nikad ni bilo i da su prajezici najčešće samo završni rezultat višestoljetnih stapanja u okviru tzv. jezičnih saveza (franc. *ligues linguistiques*). U konkretnom slučaju navodno je otprije postojeća ie. 'jezgra' (koja nije bila »vječna«) 'indoeuropeizirala' geografski blize dijelove semitskih, uralsko-altajskih i kavkaskih obitelji i inih skupina, po principu snježne kugle. Ta se 'jezgra' nije samo povećavala nego se, od vremena na vrijeme, i smanjivala seobama svojih 'dijalekata'. Tek ako se prihvati barem *grosso modo* ta teza, moguća je upotreba teško prevodivih njem. termina koji se u zadnjih nekoliko desetljeća sreću u ie. znanstvenim radovima (npr. *Restindogermanisch*, *Noch-nicht-Indogermanisch* i sl.). Kako G. C. Lepschy (1994., 405) ističe, do tada se vjerovalo da pripadanje nekog jezika određenoj obitelji ovisi o prethodnim povijesnim činjenicama koje nikakvi kasniji događaji ne mogu izmijeniti. Sad je postalo moguće promijeniti obitelj, tj. ući u tuđu genealošku zajednicu i izaći iz dotadašnje vlastite obitelji³⁰. Za naš problem to znači da je jezična konvergen-

28 Usp. Morpurgo Davies (1994., 281); Lepschy (1994., 407).

29 Trubeckoj koji je umro 25. lipnja 1938., tj. kratko nakon aneksije Austrije, znao je da njegova studija ne može izaći u Njemačkoj pa ju je poslao u Kopenhagen. Lewicki (1996., 936) ima stanovite rezerve prema njegovoj hipotezi: »The hypothesis of the formation of the IE. family of langs. by acculturation is today seen as rather unlikely in light of the presence in these langs. of complicated analogical systems of inflexion; some of the subgroups of this family (e. g. Anatolian) could, however, have developed in this way. In theoretical terms, T's concept of lang.-union remains valid.« Kao što je poznato, E. H. Sturtevant (1951.) postavio je hipotezu da su praanatolski i praindoeuropski 'sinovi' jednog mnogo starijeg prajezika. Ona nije dokazana.

30 Usp. Lepschy (1994., 415): »Tradizionalmente si pensava che le due classificazioni, genealogica e tipologica, fossero di natura nettamente diversa, e inoltre che le lingue non potessero passare da una *famiglia* a un'altra, mutando certe loro caratteristiche (per i *tipi* la questione del mutamento pare meno pertinente, se i rapporti tipologici si possono concepire acronicamente). Una lingua non può diventare indoeuropea, o cessare di essere indoeuropea. Se l'italiano deriva dal latino, è e resterà sempre una lingua romanza, quale che sia la profondità delle trasformazioni a cui può essere assoggettato. L'appartenenza a un certo ramo in un albero genealogico dipende dalla realtà di certi fatti storici precedenti, che non possono essere cambiati da ciò che accade dopo. Questa tesi, che può a prima vista sembrare innegabile, è stata messa in discussione nel corso del nostro secolo; studiosi... come Trubeckoj (1939b) hanno affermato che attraverso contatti di carattere storico, culturale, le lingue possono entrare a far parte di una famiglia che noi consideriamo genealogica, o uscire da essa. Questo può essere avvenuto per quelle parlate che noi postuliamo costituissero, nel periodo originario, l'indoeuropeo comune. Del resto possiamo ricordare, anche se qui il problema è diverso, altri casi, nel corso della storia delle lingue indoeuropee: si pensi alle lingue italiche, costituenti, secondo la tesi tradizionale, un ramo dell'indoeuropeo, che si sarebbe successivamente suddiviso in latino e osco-umbro, mentre secondo altri studiosi, come G. Devoto (1969., 67), il latino e l'osco-umbro sarebbero due rami distinti dell'indoeuropeo, che si sarebbero avvicinati l'uno all'altro, dopo l'arrivo in Italia delle popolazioni che li parlavano, attraverso la prossimità geografica e i contatti culturali.«

cija ako ne važnija barem toliko važna koliko i divergencija³¹, drugim riječima da se dva bez obzira koliko strukturalno bliza ili daleka jezika mogu, ako ima dosta vremena i prilike to dopuste, stopiti u jedan.

Suočeni s ovim novinama (redimenzioniranjem važnosti ie. 'stabla' odnosno čak s negacijom njegova konvencionalnog shvaćanja) romanisti koji nisu imali ambicije da se 'rasplinu' u mitskim daljinama ni hrabrosti da prevrednuju dihotomiju: *jezična obitelj* — *jezični savez* došli su gotovo svi do uvjerenja da je najprobitačnije da se ograniče na svoj relativno malen i ne odviše star 'vrt'. Iznimno su neki od njih koji su u prvom redu bili klasični filolozi (npr. V. Pisani, B. Terracini i G. Devoto) napravili nekoliko 'zaleta' u ne suviše daleku prošlost i pritom dokazali da je italska obitelj isprva sadržavala samo oskički, umbrijski i neke druge male jezike Italije, ali ne i latinski koji je u nju 'ušao' naknadno, tj. kad se italski jezični savez pod njegovim vodstvom pretvorio u 'sekundarnu', tj. stečenu obitelj (usp. Lepschy, 1994., 415)³². Terracinijeva je zasluga što je dokazao da romansku jezičnu obitelj ne tvore samo 'sinovi' latinskoga nego i njegovi 'posinci', tj. tzv. *interlinguae* nastale u ustima i u glavama potlačenih naroda koji su, npr., uz svoj L1, govorili i L2 koji više nije bio npr. galski, a još nije bio postao latinski/romanski³³.

Ostavljam po strani nastojanja R. A. Halla Jr. i nekih članova njegove škole koji su nastojali (bezuspješno) dokazati da romanski jezici nisu 'sinovi' latinskog jezika nego njegova 'brata' koji zovu *protoromanski* (engl. *Proto-Romance*, usp. Hall, 1974., 5-17 i *passim*). Razlozi koji su ih motivirali nisu bili samo logičke prirode (pomalo je neobično da se 'otac' germanskih jezika zove *pragermanski*, slavenskih *praslavenski* a romanskih... latinski!). Pri tome su ispustili iz vida da su neki od njihovih veoma brojnih 'međujezika' samo apstraktni dijalekti ili, u najboljem slučaju, velike skupine latinskih dijalekata a nikako tzv. povijesni jezici (to vrijedi ne samo za nazive s četiri dijela, npr. za: *Proto-Italo-Western-Romance*, *Proto-North-Gallo-Romance* i sl. nego i za mnogo kraće i 'elegantnije' nazive kao: *Proto-Ibero-Romance*, *Proto-Roumanian* i sl.

Iako po Schleicherovim načelima pojedini jezik smije 'visjeti' samo o jednoj 'zadnjoj grani', polemike koje su se pojavile (i ponekad još traju) da li je katalonski iskonski iberoromanski ili galoromanski jezik (slični 'afilijacijski' problemi postoje za još neke jezike: sardski, retoromanski, dalmatski, gornjotalijanski ukoliko se takav jezik uopće priznaje, itd.) dovele su u prvo doba do kompro-

31 V. gore bilj. 18.

32 V. gore bilj. 30.

33 Instruktivna je rečenica koju je, prema jednom starom hagiografu, izgovorila majka budućeg sv. Simforijana kad su ga progonitelji kršćana krajem 2. st. u jednom gradu u blizini Lyona vodili na stratište: »Nate, nate, Symphoriane, mentobeto to divo!« (»Sine, sine, Simforijane, sjeti se svog Boga!«). Ona odudara poprilično od ispravne latinske rečenice (»Fili, fili, Symphoriane, memento Dei tui). Ali ona nije više galska jer su morfemi za vokativ i za imperativ II latinski; upotreba pridjeva *natus* u značenju 'sin' vrlo je vjerojatna (usp. zajamčeni starofranc. lik *née* 'kći' od NATA). Imperat. lik aludira na starofranc. glagol *mentevoir*, nastao iz sintagme IN MENTE HABERE. Leksem *natus* bio je toj galskoj ženi bliži nego *filius* jer je u galskom *gnatos* 'sin'. Ovdje imamo jedan na žalost kratak primjer iz jedne *interlinguae* u stvaranju unutar jezičnog saveza pod vodstvom latinskoga. Usp. Terracini (1957., 28-29).

misa, zatim do 'neortodoksnog' tumačenja teorije 'stabla' i konačno do njezina nijekanja³⁴. Završnom činu raspada cijele teorije kumovala je realnost koju je, prvi, doduše škrto i kroz zube, uzeo u obzir W. von Wartburg (priznajući da je talijanski nastao spajanjem gornjotalijanskoga i apeninskotalijanskoga 'prevladavanjem' snopa izoglosa poznata po imenu *linija La Spezia–Rimini*³⁵. Na analogan je način nestao tzv. frankoprovensalski jezik a slično se može desiti s okcitanskim, sardskim i retoromanskim (ako se shvati kao jedan jezik ili sa sva tri 'alpskoromanska' jezika ukoliko se drži da *jedan* retoromanski jezik nije nikad postojao). Dopuštanjem konvergencije makar i s dosta obzirnosti dovedeno je u pitanje cijelo *stematsko*³⁶ 'pravovjerje'.

Usput ću spomenuti da modelu 'stabla' ništa ne pomaže kamufliranje uz pomoć dviju 'manjinskih' metafora, tj. one koja se inspirira praksom vinogradara (od dugih vriježa koje same ili uz pomoć vinogradara dođu pod plitak sloj zemlje i — po načelu *quot rami, tot arbores* — bivaju odsječene (*model propagi-*

34 Kompromisom smatram dopuštanje postojanja *linguas-puente* koje su u suprotnosti s načelom *b*, definiranim u bilj. 18. 'Neortodoksnost' vidim u prijedlozima koji slaganje u konzerviranju nekih obilježja smatraju dovoljnim kriterijem za totalno (Trager) ili polovično (Wartburg) postuliranje jedne nove 'grane' (što se kosi s načelom *d*). Niječe model (iako se ne upušta u teoretiziranje) tko, kao Wartburg, alternira periode divergencije s onima u kojima dominira konvergencija (što je nedopustivo po načelu *c*). Varvaro (1979., 31–32) nema pravo kad Wartburgu zamjera što navodno slijepo slijedi 'ortodoksnog' A. Meilleta (1929.) jer je upravo Wartburg uradio ono što Varvaro želi, doduše držeći kronološki odvojene centrifugalne od centripetalnih sile koje Varvaro sagleda u njihovom međusobnom prožimanju. Tu čitam: »Ancora una volta, dunque, si attutisce la coscienza delle forze aggreganti, espansive, essenziali per la storia della frammentazione romanza non meno di quelle centrifughe. Se il fattore primario fosse una progressiva ed inarrestabile incrinatura dell'originaria compattezza, non si spiegherebbe — a non dir altro — la stessa carta 10, che traduce l'imporsi, in forma e modi diversi, dei modelli toscano (N. B., rekao bih radije *fiorentino*), parigino e castigliano; frontiere linguistiche qui considerate essenziali, come la linea La Spezia–Rimini, quella che taglia a metà la Francia, quella che racchiudeva il castigliano in un *pequeño rincón*, sono state superate da forze antagonistiche alla frammentazione.⁸¹ Il ghiaccio non si è soltanto spezzato, si è anche ricomposto secondo aggregazioni diverse.« U bilj. 81 stoji: »Basti ricordare la quasi totale scomparsa di *-s* dall'Italia settentrionale.«

35 Nije bitno što Wartburg nije poznavao (ili uzeo u obzir) i ostale 'iznimke' u realizaciji njegovih dviju čuvenih izoglosa (jedne konzervacijske i jedne inovacijske) osim u poznatom aragonskom slučaju gdje se ponegdje još sreću nesonorizirani međuvokalski okluzivi. Nakon Mihäescuovih otkrića znamo da granica dviju Romanija nije tekla Dunavom (od Aquincuma kod današnje Budimpešte u smjeru Jug) već mnogo zapadnije, kroz Austriju, zapadnu Sloveniju i Hrvatsku do ušća Raše. Isto tako znamo da se *-s* vrlo dugo izgovarao u Lukaniji, na Siciliji i u sjevernoj Africi. Kasniji razvoji (u francuskom se taj morfem odavna izgovara samo kad je u pitanju *liaison*, dok se u 99% slučajeva samo piše, npr. u *les mères*; u andaluzijskom je također samo grafički 'živ' već nekoliko stoljeća), ne umanjuju vrijednost te crte za koju Wartburg nije nikad ustvrdio da je VJEČNA: danas znamo međutim da ona nije dijelila dva talijanska jezika nego vrlo veliki niz romanskih nižih jezika Italije, i to istom otkada je prestala biti linija razdvajanja dvaju latinskih makrodijalekata.

36 Budući da bi pridjev 'stablaški' zvučio komično, skovao sam predloženi lik, koji po mom mišljenju bolje odgovara metafori 'stabla' nego *kladistički*. Čudno mi je kako nijednom anglosaskom učenjaku koji su prihvatili taj grecizam nije palo na pamet da bi možda bio bolji *dendritic* (prema grč. δένδρον 'stablo'); možda dijagrami poznati u biologiji više sličje kombinaciji grmova i stabala, pa je metafora 'grana' prihvatljivija.

nacije)³⁷ i one kojom je A. Varvaro opisao Wartburgov model (tj. *metaforom ledene sante* koja se cijepa na sve manje dijelove)³⁸.

Ako usporedimo dužinu perioda koji su bili potrebni da se nepodobnost modela manifestira u indoeuropeistici (od 1872. do 1939.) i u romanistici (od 1868. do 1979.), onda nam pada u oči da su romanisti, iako su se bavili relativno lakšim i vremenski bližim problemima, trebali mnogo više vremena da svjesno otkriju slabosti modela. Koji je tomu razlog? Mislím da je on ideološko–političke prirode. Trubeckojev otkriće moglo je šokirati samo rasiste. Terracinijeve slutnje (1957.)³⁹ i Devotova usputna primjedba (1974.)⁴⁰ koju nije stigao razviti jer je ubrzo nakon toga umro nisu bile dostatne da pokolebaju u njihovim imperijalnim snovima vodeće članove kulturnog establishmenta (časne iznimke su bile više nego rijetke) četiriju ocvalih 'carstava' (Francuske, Španjolske, Italije i Portugala), lingviste iz drugih sredina koji su im slijepo vjerovali pa čak ni pripadnike manjih romanskih naroda (koji nisu bili slobodni od nacionalističkih iluzija, usp. *România Mare*) i, konačno, što je teško vjerovati, ni lingviste kojima je materinji jezik neki ugroženi romanski jezik (i ovdje je vjernost tradiciji bila jača od načela *Amicus Plato magis amica veritas*). Ovi posljednji imaju zato jedno 'opravdanje', npr.: »Koji bi se katalonski lingvist usudio posumnjati u mit po kome njegov jezik postoji 'oduvijek' (tj. od propasti latinskog jedinstva) i prihvatiti model po kome je barcelonskoromanski mini-jezik svojim djelovanjem pretvorio svoju 'braću' iz pokrajine Tarraconensis u jedan jezik?« Bi li to značilo 'izdaju domovine'?

4. Od 1980. do danas

Izraz *cladistic* 'granski' i drugi članovi iste leksičke mikroobitelji (ali ne svi) javljaju se, kako nam svjedoče odgovarajući unesci u 2. izd. OED⁴¹, od sredine našeg stoljeća. Iz popratnih dugih citata biološki laici saznaju, npr., da se taj

37 Ta je metafora imala uspjeha u proučavanju raznih književnosti koje se služe engleskim jezikom (usp. Paolucci, 1984.). U jezikoslovlju se njome poslužio samo H. Meier (1941.) ističući da je portugalski 'izdanak' (njem. *Ableger*) galicijskoga (galego).

38 Varvaro nigdje ne spominje zašto je upotrijebio tu metaforu (koju spominje prvi put 1979., v. bilj. 34).

39 Usp. gore bilj. 33.

40 Najprije u jednom znanstvenoj javnosti gotovo nepoznatom novinskom članku (*La Nazione*, 18. srpnja 1973.) kojim je kritizirao prvu knjigu Sergia Salvija a zatim u svojoj zadnjoj knjizi (1974., 166). Tu čitamo i. o.: »Con la fine dell'Impero di Occidente, il linguaggio d'Italia perde quel velo, divenuto ormai sottilissimo, di unità...; manifesta differenze; si divide in tante unità quante sono le parrocchie, attraverso mutamenti maturati all'ombra di quel velo, che non devono sorprendere lo storico avvertito, eppure appaiono come una lacerazione improvvisa.« O tom totalnom raspadu govornog latinskoga u veliki niz romanskih jezika Italije i o njegovu mnogo kasnijem datiranju (od 900/950. do oko 1080. na Jugu) usp. Muljačić (1997a, 1997b, 1997c, 1998., 1999.).

41 Uso OED, III (1989.), 260–261. Za jezikoslovne akceptije koje se u tisku pojaviše prvi put u Hoenigswald–Wiener (1987.) trebat će pričekati 3. izd. ovog monumentalnog rječnika. Čudno je što ne sadrži imenicu *cladogram* »rodoslovno 'stablo'«, koja se, u biološkom smislu, nije vjerojatno prvi put pojavila u spomenutim *Aktima*.

model ne rabi u klasifikaciji bića koja se množe na nespolni način (iz toga bi se moglo zaključiti da je primjena modela moguća samo u svezi s kontaktnom lingvistikom koja je gotovo uvijek i konfliktna, dakle ne s imaginarnim jezicima odvojenima od svijeta danas, jučer i sutra, »na pustim otocima daleko od pomorskih ruta«).

Iz filadelfijskih akata biološki laici mogu naučiti i da uz većinsku kladističku postoji u biologiji i manjinska fenetička (eng. *phenetic*) struja koja gotovo jednako cijeni naslijeđene i slučajno nastale sličnosti između dviju ili više vrsta (pa čak da ima i tako zadržanih kladista koji bi reformirali darvinističko (itd.) 'stablo' ili barem stavili na diskusiju izbor upotrijebljenih kriterija; npr., s obzirom na to da neke rijetke slatkododne ribe imaju mjehur s ulogom pluća, trebalo bi razvidjeti imaju li one nekog samo svog pretka (od kojega su se između ostalog razvili i sisavci), drugim riječima da li te ribe i, drastično rečeno, *krava* imaju druge pretke nego, npr. losos⁴²).

Neki su kladistički autori referata bili tu ponosni na činjenicu da je »najbolja« (tj. ortodoksna genealoška lingvistika) »na njihovoj strani«, dok su drugi (pronjaviji i vjerojatno bolji poznavatelji stanja u lingvistici) isticali da su te dvije discipline u mnogočemu različite pa da im ne priliči isti model (konkretno, *cladogram* nije prikladan za lingviste). Pritom je podvučeno da su svi jezici više ili manje hibridni, dok je hibridizacija u svijetu živih bića u osnovi moguća između jedinki *iste vrste* (čime nastaju nove i nove sorte), ali ne među jedinkama *raznih vrsta* (mogući su, doduše, križanci između konja i magarice, magarca i kobile, lava i tigrica i sl., ali oni ne mogu imati potomaka pa tako ne osnivaju novu vrstu⁴³). Zbog toga su razlike između jezika mnogo manje nego one između bliskih bioloških vrsta. Tzv. prijelazna bića, npr. famozni arheopteriks, odavno su izumrla (pri čemu nije važno je li se radilo o gušterolikoj praptici ili o dijalektičkom čudovištu koje nije još bilo ptica, a nije više bilo gmaz). Drugim riječima zahvaljujući djelovanju svojih govornika, dva ili više jezika u kontaktu/konfliktu (N. B., za mene su tzv. dijalekti također jezici, ali 'niži' ili 'srednji') mogu se spajati, razdvajati, agregirati, konvergirati, divergirati, rekonponirati itd. i rezultat tih procesa nisu samo, npr., kreolski jezici već i 'ubijeni' ili 'degradirani' jezici postali takvi pod pritiskom jezika okupatora i hegemonista koji im rade 'o glavi' ili 'o slavi' (ali krajnji cilj je isti) ili 'denaturirani'⁴⁴ jezici, npr. nestandardni idiomi jezika istog naroda koji se pod 'krovom' svoga standarda njemu sve više i u oblicima i u semantici približavaju (što koristi narodu kao cjelini, ali ne njihovoj 'samobitnosti', 'raskuštranosti' (njem. *Urwüchsigkeit*) i sl. 'iskonskim' obilježjima).

42 Usp. *OED*, III (1989.), 260, s. v. *cladist*: »Cladists... infer that lungfish and cows share a more recent common ancestor... from the fact that lungfish and cows share derived characters... not found in salmon«.

43 Prisjetimo se 'antimičurinskih' viceva o križanju stonoge i prasca što bi riješilo kroničnu oskudicu mesa u Sovjetskom Savezu. Zašto je hibridizacija lakša u biljnom svijetu (gdje je kalemljenjem moguće čak od dviju vrsta dobiti treću, npr. nektarinu; kalemljenje je međutim moguće samo među biljkama sa čvrstim granama) nisam, kao laik u biologiji, u stanju objasniti.

44 Neki autori uz pomoć opozicije engl. sličnozvučnih riječi *nurture* (ili *culture*): *nature* zorno rezimiraju tu opreku, iako se ne može reći da ima ili da je bilo jezika koji su samo 'prirodni'.

Ovdje će biti korisno usporediti mišljenja dviju biologinja (Ruvolo, 1987.⁴⁵ i Wiener⁴⁶), nazočna u prosudbi romanista R. Pennyja (1996.) koji je, vremenski prije mojih radova u tisku, jasno i glasno podvukao da nijedno dosad poznato 'stablo' romanskih jezika ne sadrži 'cijelu istinu', da je u stvari lažno, jer je u početku između najstarijih romanskih predaka triju velikih suvremenih romanskih jezika (i svih ostalih) i firentinskoga, pariškog i kastiljskog⁴⁷ postojao cio niz manje uspješne 'braće' koje nijedno stablo ne prikazuje i koje ono, uostalom, nije u stanju prikazati.

Bespredmetna, je, koliko se meni čini, jedna od Pennyja samo nabačena misao (čime se bavio i od njega necitirani Hoenigswald, 1991.) da nije, možda, samo u retrovertnoj perspektivi, 'stablo' bolje sreće u indoeuropeistici (s obzi-

45 Ruvolo (1987.) detaljno uspoređuje dva klasika koji su proučili tipove sličnosti, tj. lingvista D. Hymesa (1964.) i biologa W. Henniga (1966.).

Po prvome postoje četiri tipa sličnosti među jezicima: 1. 'generic'... »inherent in all units within the frame of analysis« (tj., npr., sve što talijanski i njemački kao ie. jezici imaju zajedničko); 2. 'convergent', »due to chance, because of the limits of possible divergence« (dakle sličnosti koje je svaki 'bratski' jezik stekao samostalno, tj. koje oni nisu naslijedili od neposrednog pretka ni dobili jedan od drugoga); 3. 'genetic' ...»continuously transmitted to the units in question from a common ancestor«, i 4. 'diffusional' ...»transmitted from one unit to another subsequent to the period of any common ancestor«. U biologiji je Hennig broj tipova sličnosti od dotadašnja dva (1. 'real', »because it reflected shared inheritance« (samo je ta bila kladistička) i 2. 'not real', »because it represented (coincidentally) the same, convergent solutions to some evolutionary challenge«) povećao na tri. Podijelio je, naime, prvi tip po 'starosti', tj. 1. »taxa resembling each other because they inherit a trait from a remote common ancestor«, 2. »because they share a newly evolved trait unique to them and their immediate common ancestor« (pp. 194–195). Po njemu je samo ta zadnja grupa stvarno informativna i jedina koja služi izgradnji 'stabla'. Fenetisti ne razlikuju te tipove u svojoj praksi. Ruvolo priznaje da je ponekad teško razlikovati 2. i 4. lingvistički tip (ali da se, kad je riječ o morfologiji, navodno nepristupačnoj za strane utjecaje, može raditi samo o 2. tipu).

R. Lass (1989., 493) zorno pokazuje uz pomoć usporedbe dva para germanskih jezika (burskoga (afrikaans) i jidiša i afrikaans i engleskoga) kako je ponekad teško moguće odrediti, jesu li neke promjene naslijedene ili su nastale konvergencijom.

46 Nakon što je ustanovila: »All languages are hybrid to some extent«, Wiener (1987., 223–224) tvrdi, s obzirom na brojne usvojenice: »A consequence of the large number of adopted features that languages acquire is that a tree-type classification is not maximally predictive of shared information, as is claimed for a tree generated by cladistic analysis of a group of organisms... A tree analysis of a language group reflects only those characters that can be traced back to a common ancestral language«. Iako je pun galicizama, engleski se uvijek smatrao članom obitelji germanskih jezika »because it has synapomorphies with German, Swedish, and so on, but has no synapomorphies with French and was never part of a speech community, that later split into French and English branches«.

47 Pennyju je cijela stvar kristalno jasna: »... El árbol es inaplicable a la situación lingüística propia del período anterior a la aparición de las lenguas estándar, período en el que las hablas románicas formaban un continuum (N. B. ova je prosudba vrlo jednostrana i potrebno je precizirati je višešću o promjenama koje su od serije diglosija, u kojoj je srednjovjekovni latinski igrao ulogu *high language* u odnosu na svaki podčinjeni mu romanski *low language*, dovele do ternarnih makrodiglosija s po jednim romanskim *middle language*). Las tentativas de aplicar el árbol a esta época son tentativas anacrónicas, ya que ofrecen una clasificación de ciertos segmentos del continuum (el dialecto de Burgos, el de la Île-de France, el de Florencia, etc.), segmentos que sólo siglos después se pueden identificar como bases de lenguas estándar« (1996., 838–839). Vertikalna je komponenta 'stabla' nerealistička jer je jezični razvoj samo djelomice hijerarhičan. Stoga L. Wiener (1989., 224) ističe: »There have been no good, realistic methods for dealing with both the hierarchical and the reticulate aspects of language evolution, although both are important aspects of language change.«

rom na to da su u toj obitelji poznate seobe golemih razmjera) nego u nekim drugim obiteljima⁴⁸. Ostaje sigurno da je metafora na kojoj se zasniva pervertirala našu svijest⁴⁹ i na tome ništa ne mijenja mogućnost da neki kriteriji za grananje možda nisu najbolji i najrelevantniji.⁵⁰ Grješka nije u dijelovima nego u cjelini.

Iz svega je vidno da model 'stabla' ima više smisla u biologiji i egdotici, dok ga u lingvistici, u nedostatku prikladnijeg modela, treba upotrebljavati *cum grano salis*, i to samo retrovertno.⁵¹ Posljedice kontakata između gradualno različitih 'predmeta' ne mogu se proučavati na isti način kao oni između oštro odvojenih bioloških vrsta (hoće li taj zaključak vrijediti ako se manipuliraju geni, ostaje da se vidi).

Bilo što bilo, zaključne riječi R. Pennyja (1996.)⁵² ostaju nam kao memento i kao putokaz za ono što treba uraditi za sve jezike, a ne samo za španjolski.

Berlin/Zagreb, 30. 8. 1997.

48 Penny (1996., 834) ističe: »... es posible que la historia lingüística indoeuropea no sea típica de la historia lingüística humana. Esas enormes migraciones de gentes, con la separación física que suponen entre unos hablantes y otros, y el desarrollo de una serie de lenguas estándar escritas..., todo eso puede haber sido excepcional. Y aunque no fuera excepcional, el hecho es que el árbol no expresa, ni siquiera en el caso del indoeuropeo, la realidad de las cosas.«

49 Id. (1996., 829–830): »Cuando se trata de una imagen visual de algo que no es visual, podemos resultar traicionados por la primacía que los humanos otorgamos a la vista sobre los otros sentidos, y corremos el riesgo de hacer que los hechos no visuales se conformen con el modelo visual. Y creo que en historia lingüística sucumbimos muchas veces a este riesgo; el hecho de que el modelo del árbol esté tan fuertemente establecido en nuestra mente hace que falsifiquemos los hechos, que se nos canalicen las ideas en direcciones erróneas. Incluso, cuando organizamos lenguas y dialectos en esquemas arbóreas, podemos olvidarnos de que tal organización obedece a procesos cerebrales y que el mundo real (la masa de hechos lingüísticos que llena el mundo) no está necesariamente organizado así.«

50 Koliko može biti opasna grješka u izboru najvažnijih kriterija pokazuje, u zoologiji, slučaj rijetkog australskog sisavca, zvanog (*čudnovati*) *kljunaš* (*Ornithorhynchus anatinus*). Sudeći po velikom kljunu i činjenici da njegova ženka nese jaja, mogao bi se uvrstiti u ptice, da ženka nema mliječne žlijezde koje su najvažnije obilježje sisavaca.

51 Dakle nikako futurovertno, tj. u smjeru od 'prajezika' prema kasnijim članovima dotične jezične obitelji.

52 Penny je od Klossa i mene prihvatio ideju 'krova' (španj. *tejado*) i pozdravio nastojanja u tom smislu koja je pročitao u Muljačić (1988.) i Varvaro (1991.); novije stvari tih autora nisu mu bile poznate (usp. str. 838). Da jesu, bio bi sigurno prihvatio moju tezu o superiornosti 'kratičkoga' modela (s geslom: *In dubio pro dominio!*; usp. Muljačić, 1996., 100) nad »tektičkima« (najbolja izgrađenost ne može pomoći jeziku čiji ga govorni subjekti ne smiju upotrebljavati u javnom životu u svim tekstualnim sortama i u svim situacijama). Drugim riječima politolingvistički su kriteriji važniji — kad se radi o životu ili smrti (ili čak samo o 'dobru zdravlju') nekog jezika — od onih čistolingvističkih. Drago mi je da se Penny, upotrebljavajući manje izričitu terminologiju, sa mnom slaže. On završava svoje predavanje ovim riječima: »Si vamos a entender la posición que ocupa la lengua cuya historia estudiamos dentro de la familia románica, hemos de concebirla como un tejado (construido a base de un pequeño segmento del continuum románico — el dialecto de Burgos) que ha llegado a recubrir un segmento más amplio de ese continuum, segmento que carece de delimitación lingüística propia pero que ha sido definido por criterios históricos y políticos.« Dodajem samo da »stvar« nije tako jednostavna kao u pariškom i firentinskom 'slučaju' jer je Kastilija imala nekoliko 'prijestolnica', tj. gradić Amayu i gradove Burgos, Toledo i Madrid.

Literatura

- Argente, Joan A. (1998), »Contactos entre lenguas y sus consecuencias«, u: *LRL*, VII, 1–14.
- Arens, Hans (1969), *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart. Band 1. Von der Antike bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main.
- Bec, Pierre (1971), *Manuel pratique de philologie romane, Tome II*, Paris.
- Beccaria, Gian Luigi (dir.) (1994), *Dizionario di linguistica*, Torino.
- BMCC — v. Hoenigswald — Wiener (edd.) (1987a; 1987b).
- Bussmann, Hadumod (1990²), *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart.
- Christmann, Hans Helmut (ed.) (1977), *Sprachwissenschaft des 19. Jahrhunderts*, Darmstadt.
- Darwin, Charles (1859), *The Origin of Species...*, London.
- De Dominicis, Amedeo (1994a), »Classificazione delle lingue«, u: *DL*, 140–141.
- Id. (1994b), »Famiglia di lingue«, u: *DL*, 296–297.
- Id. (1994c) »Genealogia«, u: *DL*, 332–333.
- Del Popolo, Concetto (1994), »Stemma codicum«, u: *DL*, 692–693.
- Devoto, Giacomo (1974), *Il linguaggio d'Italia. Storia e strutture linguistiche italiane dalla Preistoria ai nostri giorni*, Milano.
- DL — v. Beccaria (dir.) (1994).
- Giannini, Stefania (1994a), »Ramo«, u: *DL*, 601.
- Ead. (1994b), »Teoria dell'albero genealogico«, u: *DL*, 716–717.
- Ead. (1994c), »Teoria delle onde«, u: *DL*, 717–718.
- Glück, Helmut (ed.) (1993), *Metzler Lexikon Sprache*, Stuttgart–Weimar.
- Goebel, Hans (1983), »'Stammbaum' und 'Welle'«, *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 2, 3–43.
- Grassi, Corrado — Sobrero, Alberto A. — Telmon, Tullio (1997), *Fondamenti di dialettologia italiana*, Roma–Bari.
- Güntert, H. — Scherer, A. (1956²), *Grundfragen der Sprachwissenschaft*, Heidelberg.
- Hall, Robert A. Jr. (1950), »The Reconstruction of Proto-Romance«, *Language*, 26, 6–27.
- Id. (1974), *External History of the Romance Languages*, New York–London–Amsterdam.
- Id. (1976), *Proto-Romance Phonology*, New York.
- Hennig, W. (1966), *Phylogenetic Systematics*, Urbana.
- HL — v. Stammerjohann (ed.) (1975).
- Hoenigswald, Henry Max (1963), »On the History of the Comparative Method«, *Anthropological Linguistics*, 5/1, 1–11.
- Id. (1975), »Schleicher's Tree and Its Trunk«, u: Werner, Abraham et al. (edd.), *Ut videam: Contributions to an Understanding of Linguistics. For Pieter A. Verburg on the Occasion of his 70th Birthday*, Lisse, 157–160.
- Id. (1991), »Is the 'comparative' method general or family-specific?«, in: Baldi, Philipp (ed.), *Patterns of Change — Change of Patterns (Linguistic Change and Reconstruction Methodology)*, Berlin, 183–191.
- Hoenigswald, Henry Max — Wiener, Linda F. (1987), »Preface«, u: *BMCC*, ix–xiii.
- Idem (edd.) (1987a), *Biological Metaphor and Cladistic Classification: an interdisciplinary approach*, London.
- Idem (edd.) (1987b), *Biological Metaphor and Cladistic Classification: an interdisciplinary approach*, Philadelphia.
- Hymes, Dell (ed.) (1964), *Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology*, New York.

- Iliescu, Maria (1998), »La classification historique des langues romanes I. L'histoire des dénominations«, u: *LRL*, VII 893–907.
- Iordan, Iorgu (1967), *Lingüística Románica. Evolución — corrientes — métodos*. Reelaboración parcial y notas de Manuel Alvar, Madrid.
- Koerner, Konrad (1987), »On Schleicher and Trees«, u: *BMCC*, 109–113.
- Id. (1996), »Schleicher, August«, u: *LG*, 835–836.
- Kontzi, Reinhold (ed.) (1987), *Zur Entstehung der romanischen Sprachen*«, Darmstadt.
- Lass, Roger (1989), rec. Hoenigswald–Wiener (edd.) (1987a), *Journal of Linguistics*, 26, 2, 490–493.
- Lausberg, Heinrich (1956), *Romanische Sprachwissenschaft*, I, Berlin.
- Lepschy, Giulio C. (1992), »'Subject', and 'object' in the History of Linguistics«, *Journal of the Institute of Romance Studies*, I, 1–15.
- Id. (1994), »La linguistica del Novecento«, u: *SdL*, III, 401–524.
- Id. (ed.) (1994), *Storia della linguistica. Volume III*, Bologna.
- Lewicki, Roman (1996), »Trubetzkoy, Prince Nikolai Sergejevich«, u: *LG*, 934–936.
- LG — v. Stammerjohann (ed.) (1996).
- LRL — Holtus, Günter et al. (edd.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, Tübingen (u toku; predviđeno je 8 volumena).
- Lüdtke, Helmut (1995), »Del llatí a les llengües romàniques: qüestions de mètode«, u: *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, I, Barcelona, 565–582.
- Malkiel, Yakov (1983), »Alternatives to the classic dichotomy family tree/wave theory? The Romance Evidence«, u: Carr, Gerald C. — Rauch, Irmengard (edd.), *Language Change*, Bloomington, 192–256.
- Meier, Harri (1941), *Die Entstehung der romanischen Sprachen und Nationen*, Frankfurt am Main.
- Meillet, Antoine (1929/1951/1978), »Le développement des langues«, u: Kontzi (ed.) (1978), 245–256.
- Meyer-Lübke, Wilhelm (1920³), *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg.
- Mihăescu, Haralambie (1978), *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, București–Paris.
- Monteverdi, Angelo (1952), *Manuale di avviamento agli studi romanzi. Le lingue romanze*, Milano.
- Morpurgo Davies, Anna (1987), »'Organic' and 'organism' in Franz Bopp«, u: *BMCC*, 81–107.
- Ead. (1994), »La linguistica dell'Ottocento«, u: *SdL*, III, 11–399.
- Muljačić, Žarko (1988), »Emergence et genèse des langues romanes«, u: Kremer, Dieter (ed.), *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes*. Université de Trèves (Trier) 1986, Tome V, Tübingen, 186–191; »Discussion«, ib., 192–193.
- Id. (1989), »The Emergence of the Florentine > Italian language«, u: Walsh, Thomas J. (ed.), *Synchronic and Diachronic Approaches to Linguistic Variation and Change*, GURT 1988, Washington, D. C., 221–226.
- Id. (1996a), »Introduzione all'approccio relativistico«, *Linguistica Pragensia*, VII, 2, 87–107.
- Id. (1996b), »Za relativistički pristup u proučavanju geneze i povijesti romanskih jezika«, *Suvremena lingvistika*, God. 22, Svezak 1–2 (broj 41–42), 465–481 (recte 1998).
- Id. (1997), »Wie heissen die 'Tochtersprachen' des Lateins?«, *Radovi. Razdio filoloških znanosti (24–25) 1995–1996*, Zadar, 5–34.
- Id. (1998a), »La ripartizione areale delle lingue romanze«, u: *LRL*, VII, 873–892.
- Id. (1998b), »La nascita dei volgari d'Italia«, u: *Italica Matritensia. Atti del IV Convegno S.I.L.F.I., Società Internazionale di Linguistica e Filologia Italiana (Madrid, 27–29 giugno 1996)* a cura di Maria Teresa Navarro Salazar, Firenze, 11–24.

- Id. (1999), »*Ex pluribus paucae*. Fenomeni di 'accorpamento' e di 'scorporo' nella storia delle 'piccole' lingue romanze«, in: N. N. (ed.), *Actas. I Congreso Internacional »A Lingua Galega. Historia e Actualidade«*, Santiago de Compostela, 16–20 de setembro de 1996 (u pripremi).
- Muljačić, Žarko — Haarmann, Harald (1996), »Distance interlinguistique, élaboration linguistique et 'coiffure linguistique'«, u: Goebel, Hans et al. (edd.), *Kontaktlinguistik...*, I, Berlin–New York, 634–642.
- OED — v. Simpson–Weiner (edd.).
- Paolucci, Henry (1984), »Italian and English 'Models' for the Modern Vernacular Literatures of India«, u: Scaglione, Aldo (ed.), *The Emergence of National Languages*, Ravenna, 209–231.
- Pedersen, Holger (1924/1931), *Linguistic Science in the Nineteenth Century*, Cambridge, Mass. (engl. prijevod danskog izvornika iz 1924).
- Penny, Ralph (1996), »El árbol genealógico: Modelo lingüístico desfasado?«, u: Alonso González, A. et al. (edd.), *Actas del III Congreso Internacional de historia de la lengua española. Salamanca, 22–27 de noviembre de 1993, I*, Madrid, 827–839.
- Percival, W. Keith (1987), »Biological Analogy in the Study of Language Before the Advent of Comparative Grammar«, u: *BMCC*, 3–38.
- Pulgram, Ernst (1953), »Family tree, wave theory, and dialectology«, *Orbis* 2, 67–72.
- Ruvolo, Maryellen (1987), »Reconstructing genetic and linguistic trees: phenetic and cladistic approaches«, u: *BMCC*, 193–216.
- Schleicher, August (1853), »Die ersten Spaltungen des indogermanischen Urvolkes«, *Kieler Allgemeine Monatsschrift für Wissenschaft und Literatur*, 786–787.
- Id. (1861–1862), *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, I–II*, Weimar.
- Id. (1863), *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft. Offenes Sendschreiben an Herrn Dr. Ernst Hückel...*, Weimar. Pretiskano u: Christmann (ed.) (1978), 85–105 (na žalost bez dijagrama 'stabla').
- Schlerath, Bernfried (1996), »Schmidt, Johannes«, u: *LG*, 837–838.
- Schmidt, Johannes (1872), *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*, Weimar.
- Schuchardt, Hugo (1866–1867–1868), *Der Vokalismus des Vulgärlateins, I–III*, Leipzig. Novo izdanje (u jednom svesku) Hildesheim–New York, 1975.
- SdL — v. Lepschy, Giulio C. (ed.) (1994).
- Simpson, J. A. — Weiner, E. S. C. (edd.) (1989): Murray, J. A. H. et al. (edd.), *The Oxford English Dictionary*, Oxford, 1933, Second Edition, voll. I–XX, Oxford, 1989.
- Stammerjohann, Harro (unter Mitarbeit von Hildegard Janssen...), (ed.) (1975), *Handbuch der Linguistik. Allgemeine und angewandte Sprachwissenschaft*, München.
- Stammerjohann, Harro (General Editor) (1996), *Lexicon Grammaticorum. Who's who in the History of World Linguistics*, Tübingen.
- Sturtevant, Edgar Howard (1951), *Comparative Grammar of the Hittite Language*, New Haven, CT.
- Tagliavini, Carlo (1973), *Einführung in die romanische Philologie*, München. (uskoro izlazi 2. njem. izdanje prema desetom talijanskom izdanju).
- Terracini, Benvenuto (1957), *Conflitti di lingue e di cultura*, Venezia.
- Toman, Jindřich (1989), Rec. Hoenigswald–Wiener (edd.) (1987b), Philadelphia u: *Historiographia Linguistica*, 16, 1–2, 194–200.
- Trager, George L. (1934), »On the classification of the Romance languages«, *The Romanic Review*, 25, 129–136.
- Trubetzkoy, Nikola Sergeevič (1939), »Gedanken über das Indogermanenproblem«, *Acta Linguistica*, I, 81–89. Prev. »Riflessioni sul problema dell'indoeuropeo«, u: Ramat, Paolo (ed.) (1976), *La tipologia linguistica*, Bologna, 79–87.

- Varvaro, Alberto (1979), »Introduzione«, u: Walther von Wartburg, *La frammentazione linguistica della Romània*. Ed. it. a c. di A. Varvaro. Trad. di Roberto Venuti, Roma, 7–44.
- Id. (1991), »Latin and Romance: Fragmentation or Restructuring?«, u: Wright, Roger (ed.), *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*, London–New York, 44–51.
- Wartburg, Walther von (1936/1978), »Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume«, pretiskano u: Kontzi (ed.), 53–122. Kao knjiga, Bern 1950.
- Id. (1967), *La fragmentation linguistique de la Romania*. Traduit de l'allemand par Jacques Allières et Georges Straka, Paris. Predstavlja dopunjeno izdanje Bern (1950); sadrži: Lüdtke, Helmut, »Supplément bibliographique«, 141–146.
- Wedgwood, H. (1833), »Grimm on the Indo–European languages«, *Quarterly Review*, 50, 169–189.
- Wells, Rulon S. (1987), »The Life and Growth of Language: Metaphors in Biology and Linguistics«, u: *BMCC*, 39–80.
- Whitney, William Dwight (1977), »Schleicher und die naturwissenschaftliche Sprachauffassung«, u: Christmann (ed.) (1977), 109–143 (radi se o prijevodu engl. izvornika iz 1873., popraćenom Christmannovim komentarom, 143–145).
- Wiener, Linda F. (1987), »Of Phonetics and Genetics: A Comparison of Classification in Linguistic and Organic Systems«, u: *BMCC*, 217–226.

*La grandezza e la miseria del modello 'cladistico'
(con particolare riguardo alla sorte dell' 'albero genealogico'
nella linguistica romanza)*

L'autore analizza la storia di un modello ottocentesco il cui scopo primario è stato quello di contribuire alla ricostruzione di lingue antiche non documentate o di scarsa documentazione il che si è dimostrato possibile comparando dei dati offertici dalle lingue (meglio) documentate della stessa famiglia. Siccome la 'lingua madre' della famiglia romanza è sufficientemente nota alcuni romanisti si sono visti incoraggiati a cercare se fosse possibile applicare lo stesso modello (facendogli subire magari qualche ritocco in teoria e nell'interpretazione pratica) allo studio non solo dei rapporti diretti e indiretti esistenti fra le lingue romanze vive e morte e la 'madre' latina ma anche di quelli orizzontali e trasversali avvenuti o che si stanno formando fra le lingue romanze di gradi di prestigio uguale o differente. Purtroppo, dopo l'avvento della linguistica variazionistica e i primi passi della sociolinguistica storica si è compreso che tale modello non è soltanto incapace di corrispondere a simili desiderati ma è in sostanza nocivo perché canalizza le nostre idee in direzione erronea e falsifica la realtà linguistica che esso non è in grado di visualizzare correttamente.

Di fronte all'alternativa (se continuare ad autoingannarsi o se ammettere onestamente che è giunta l'ora di sbarazzarsi di tale 'vecchio arnese' e di andare alla ricerca di un modello migliore) molti romanisti hanno optato per questa seconda possibilità. Alla nostra disciplina (e credo anche agli studi su tutte le famiglie linguistiche) farebbe uopo un modello che potesse integrare i fattori sociali dei fatti e dei processi linguistici a quelli temporali e spaziali. Fra i romanisti viventi alcuni si sono venuti avvicinando a un modello simile ancora non esistente (per es. R. Penny, A. Varvaro e il sottoscritto).